

Ратна хирургија у Србији у време Првог и Другог српског устанка

Миле Игњатовић

Војномедицинска академија, Клиника за општу и васкуларну хирургију,
Београд

Кључне речи: историја медицине, XIX век; medicina, vojna; hirurgija; medicina, tradicionalna; Srbija.

Key words: history of medicine, 19th cent; military medicine; surgery; medicine, traditional; Serbia.

Нови век, по ленти времена почиње од краја XV века и траје до данас. Међутим, чини се да је у Србији почео тек почетком XIX века. Док је Србија јечала под турским игом, велики европски покрети (хуманизам и ренесанса, рационализам и романтизам) прошли су тако далеко од ње. За то време десила се и индустријска револуција (XVIII век) у Енглеској, САД су постале независне и донеле устав 1789. год, а исте године почела је Велика француска револуција (1789–1794) у којој је револуционарна скупштина Конвент (прерано) прогласила републику. Српска ренесанса почиње тек почетком XIX века и непосредно је везана за њене велике устанке и околности у Европи. Српска медицина, међу најзаосталијим у Европи, такође је морала сачекати ове велике устанке. Устанци су много уздизани и слављени, али појединости нису популаризоване. Разлози се могу наћи у српској немарности и прекидима српске традиције, намерним и ненамерним. Због тога се тек последњих година откривају многе чињенице о развоју медицине и хирургије у ово време.

Циљ овог рада је да изнесе мало познате податке о развоју медицине, хирургије и ратне хирургије у овом периоду.

Општа историја

У XVIII веку Османлијско царство губи ранији замах и територије у Европи. После Карловачког (1699), Пожаревачког (1718), Београдског (1739) и Свиштов-

ског мира (1791) граница је била опет на Дунаву, Сави и Уни. Свиштовским миром Аустрија је вратила Београд Турској, Порта је признала Србима нека самоуправна права, султан је амнестирао побуњенике (Кочина крајина). Међутим, турски терор се интензивирао повратком јаничара у Београд 1799. год, који су похватили и побили око 150 истакнутих људи („сеча кнезова“). То је био непосредни повод да се фебруара 1804. у Орашцу донесе одлука о дизању буне и за вођу изабере Карађорђе Петровић. Убрзо су ослобођени многи градови и села, крајем 1806. освојена је београдска варош, а јануара 1807. и београдска тврђава. Године 1805. образован је Правитељствујушчи совјет, а 1811. и шест попечетелства (министарства). Неслога и неорганизованост довели су 1809. до великог пораза српске војске на Чегру када је погинуо и војвода Стеван Синђелић. У току 1807. и 1812. против Турске се ратовало заједно са Русијом која је склапала примирја са Турском због ратова са Француском (1). Договори српских власти и Порте око реализације Букурешког мира пропали су. Пропао је и Први српски устанак (1804–1813) у коме су ослобођени Београдски пашалук и шест нахија ван Пашалука.

Сурово угушена Хаџи-Проданова буна у јесен 1814, турско насиље и општа несигурност довели су до Другог српског устанка. Одлука о дизању устанка донета је на Цвети (23. априла) 1815. на збору у Такову, а за вођу је изабран Милош Обреновић. Убрзо су ослобођени: Рудник, Палеж, Чачак, Крагујевац, Ваљево, Пожаревац и Карановац. После две веће победе, на Љубићу и

Дубљу, Милош Обреновић је започео преговоре с Турцима. Вештом дипломатијом, компромисима, упорношћу и немилосрдним обрачунавањима с противницима неписмени Милош Обреновић успео је да оснује српску државу. Скупштина нахијских кнезова новембра 1817. прогласила га је врховним кнезом Србије. Конвенцијом у Акерману (1826) и миром у Једрену (1829) Турска се обавезала да хатишерифом потврди аутономна права Србије дата још 1812. год. миром у Букурешту. Хатишерифом из 1830. Србија је призната за вазалну кнежевину у оквиру Османлијског царства, а Милош за наследног кнеза. Хатишерифом из 1833. враћено је и шест нахија заузетих 1813. год. Ради очувања свог апсолутизма Милош је у крви угушио 1825. Ђакову буну, али Милетина буна 1835. приморала га је да на Сретење сазове Народну скупштину која је донела Устав (*Срепшењски усџав*). Међутим, устав није ступио на снагу јер га нису признале ни Турска, ни Аустрија, ни Русија. У договору са Русијом Порта је 1838. издала хатишериф (*Турски усџав*) којим је поред кнеза установљен Државни савет од 17 чланова, које кнез није могао мењати без одобрења Порте. Кнез Милош се одриче власти 1839. год. у корист старијег сина Милана, који умире после непуних месец дана те власт преузима млађи син Михаило. „Уставобранитељи“ организују побуну (Вучићева буна) 1842. год, побеђују кнежеву војску и доводе за кнеза Карађорђевог сина Александра Карађорђевића (1842–1858). Милош се враћа на власт 1859. год, а већ следеће је предаје сину Михаилу, кога убијају у атентату у Кошутњаку за време шетње. Престо преузима Милан Обреновић, унук Милошевог брата Јеврема Обреновића, који се 1882. год. крунише за краља, а престо предаје сину Александру 1889. год. Краљ Александар и краљица Драга Машин убијени су 1903. год. чиме се гаси лоза Обреновића.

У Србији се оснивају: Велика школа 1830. (у Београду, у рангу средње школе, премештена у Крагујевац), гимназије, Лицеј (1838) и Велика школа (1863). Оснивају се и: Друштво Српске словесности, Народна библиотека, Народни музеј, Српско читалиште, Државна штампарија (1832) и Војна академија 1850. год. Београд је имао 1859. год. 18 900 становника, а 1862. год. 14 760 становника.

Историја ратне хирургије

Санитетске прилике у Србији почетком XIX века нису се нимало разликовале од оних у претходном веку (2) или, како каже Вук Караџић: „*Код Срба кад се неко разболи слабо ѿражи лекара, он ѿражи ѿоја или калуђера*“ (3). У исто време (од средине XVIII до средине XIX века) у Новом Саду радило је 30 Срба лекара. Они су ретко прелазили у Србију, а никако се нису насељавали због опште, личне и економске несигурности. Убрзо је почео Први српски устанак. Подаци о санитетској служби и збрињавању рањеника из оба српска устанка

врло су оскудни. Према наводима Владана Ђорђевића „*кад су војске биле на окућу, сваки је крај добијао ѿо једној народној видара (ећима)*“ (4). До оваквог закључка дошао је, вероватно, на основу писма нађеног у „Хисторијском архиву српског ученог друштва“, а које је Народни совјет упутио српском војводи Антонију Пљакићу: „*Кад се зайочне воеваши, ми ћемо одредити Јанка ећима на ваш крај*“. Чини се много веродостојнијим тврђење савременика Вука Караџића да су само поједини устанички одреди имали народне хирурге (видаре рана). Овом иду у прилог и две чињенице: прво, никаква санитетска служба није постојала (5) и, друго, све је почело као буна, која је прерасла у устанак. Још пре устанка у Београду и Крагујевцу било је по неколико калојатра¹, било је и путујућих калојатара, а скоро свако село имало је свог видара (6). Вероватно је већина њих учествовала и у лечењу рањених устаника. Познато је да је у збрињавању рањеника учествовао и Цинцар Петар Ичко², шабачки ећим Глиша, Гаврил Савић из Ђуприје, Баба-Стоја, Баба-Станија³ и други (7). Прота Матеја Ненадовић помиње и народног лекара Јована Врбицу, који је раније био хајдучки харамбаша, а који је „*ѿо војсци видао и ѿаниѿа из момака вадио*“. Убрзо после избијања устанка већ 1805. долазе из Грчке у Београд Ђира-мана (Госпа-мајка) и њен син ећим Тома Константиновић⁴. Обоје су били врло вешти у лечењу рана и омиљени код народа (8). Емерих Линденмајр (Emerich P. Lindenmaur)⁵ има изванредно мишљење о њима. По његовој препоруци Хећим Тома примљен је 1806. год. као војни лекар у српску војску, а о њему каже: „*Овај човек одликовао се не само својом ѿехничком сѿособношћу, неѿо и својим ѿошѿењем и својим скромним ѿонашањем. Од ѿочейка срѿских бојева за ослобо-*

¹ Калојатри (калоитрос, „добри лекари“, видари рана, ранари, народни хирурзи) најчешће су били Цинцари или Грци и то из Епира, из околине Пинда.

² Петар Ичко, пореклом из Македоније, пре устанка био је надзорник трговачког промета у Београду, а касније први српски дипломата и преговарач са Турцима.

³ Баба-Станије била је врло вешта у намештању свежих и запуштених луксација, једноставних и компликованих прелома, да је практично створила службену школу за народну хирургију, јер јој је била одређена годишња пензија и слати су јој ученици „*да не би ѿројало њено знање*“. Један од тих ученика је и „жандар Алекса“ који је био најозбиљнија конкуренција правом оператору, Billroth-овом ѿаку – Владану Ђорђевићу.

⁴ Често се наводи и са презименом Костић. Као „Главни доктор Ећим Тома Костић“ први пут је наведен у обимном делу Константина Ненадовића „Живот и дела Великог Ђорђа Петровића Карађорђа“ издатог 1884. год. у Бечу. У народу је увек био само Хећим Тома. У званичним актима увек се водио као Константиновић, а и он сâм увек се потписивао са Константиновић, чак и када је тражио пензију. Презиме је можда посрбљено (од Константин) или га је сам изабрао. Према „Мемоарима“ проте Матеје Ненадовића, Хећим Тома је од 1801. год. живео у Београду!

⁵ Овако исписује ово име др Владан Ђорђевић, Линденмајров савременик и одличан познавалац немачког језика. Међутим, на свим актима које је сâм потписивао писало је ћирилицом „Емерих Линденмајер“.

ђење до у своју дубоку старост радио је неуморно према својој знању и умењу. Од тога његовога видарскога рада, међу хиљадама случајева...“ (9). Међу многима, Хећим Тома излечио је Конду Бимбашу који је 1806. добио пет рана, Радича Петровића који је 1806. тешко рањен у крста, Павла Поповића кога је донео војвода Васачарапић и многе друге. Заслужује пажњу његово лечење Милоша Обреновића. О овоме Вук Караџић пише: „Милош... у години 1807. иако се старино био ранио на Ужичу, кад су некакав шанац узимали на јуриш, да су га сви били ожалили: ударило га ишане ишичано више леве сисе, га изашло кроз илеће; но и ишуму срећа његова... одржи живио, и он иосле 10–12 недеља оздрави сасвим“. надовезује се казивање др Линденмајра: „...кнез Милош Обреновић, који је онда био још млад војвода, буде смртно рањен ири јуришу на Ужиче, кад га Срби оишеше. Доказано је да је куршум ипродрео у ирудии ишо исход средње ишрећине на ипредњој ивици леве кључнице и да је ипројуррио кроз доње иоле десне лойаишнице, дакле да је ипројуррио кроз ирудии. Поишшо је кнез лежао у очајном ситану без икакве ипомоћи неко доба, и иошшо Хећим-Томо није могао никако осшавишши Београда⁶, морали су се најзад одлучишши да га носе у Београд, и однели су га на илашину које беше разайешо међу ишоварним коњима. У Београду ипредузме Хећим-Томо лечишши ишуму ишеику рану, и за сразмерно краишко време кнез Милош оздрави. У шом лечењу између осшалога јавља се и ишај куриозум⁷ да је Хећим-Томо из разних инојних канала, иосисавао ишој својим устима“. Хећим Тома је посебно награђен од кнеза Милоша када је успео да излечи ногу Димитрија Русијанца „за коју је др Ђорђе Мушички ишврдио да се не може излечишши и да је једини сшас да се оишсече“.

Знање и умеће народних хирурга-видара много је критиковано на основу записа Вука Караџића о рањавању буљубаше Петра Јокића:⁸ „У онај мах ишшеише из ишшишшоља ише га здраво рани више лијеве сисе ишод раме, али зрно не ипроће на друју сшрану нешо се устшавиу на некакој косишши, и наши самоуки нијесу га моили извадишши, нешо се рана онако замлади, и ишако је он зрно носио неколико иодина, докле му га у Земуну не изваде

⁶ У фусноти Линденмајра г правда: „Због својих многих рањеника и болесника које је лечио“. Можда је недолазак Хећима Томе у Ужиче један од разлога зашто кнез Милош није волео лекаре. Ипак, био је захвалан и пун поштовања према Хећиму Томе о чему говори његов пријем у војну службу као лекара и даљи ток у служби до пензионисања. После излечења кнеза Милоша, Хећим-Томо је био један од најугледнијих грађана. Умро је од колере у Панчеву, где га је послала српска власт ради испомоћи.

⁷ Овај „куриозум“ или „аспирацују“ примењивали су и Лагеу-еви хирурзи десетак година касније у Наполеоновим ратовима, а вероватно је био познат и раније.

⁸ Карађорђе је намерно пуцао у Петра Јокића услед забуне о наводном издајству после битке на Чегру. Због сумње на издајство Карађорђе је ранио и оборкнеза јасеничког Теодосија, кога су однели кући у Орашац где га је лечила једна жена шест недеља, излечила од рана и – отровала по Карађорђевој наређењу.

њемачки учени видари“. Међутим, учени хирурзи тек у Другом светском рату прихватили су став да метална страна тела не треба водити по сваку цену, јер корист може бити безначајна у односу на накнадна оштећења. Као што су се италијански хирурзи у средњем веку чудили излечењима тешких повреда, које су лечили српски и црногорски хирурзи-берберни и видари, тако се чудило и Ото Пирх⁹ после Првог српског устанка који каже да су ране које су лечили народни хирурзи, које је он видео, биле тако излечене „да би ири вешшачком лечењу ишовукле са собом ишубишшак уда, а које су овако ишшшшоно залечене и без осшављања икаквих ишоследица“. И њихов „колега“ Емерих Линденмајр више пута је истицао да су народни хирурзи често предузимали и успешно обављали врло сложене хируршке интервенције. Ови народни хирурзи опијали су рањенике ракијом да „ишако оишјени они нишшша за себе не знају и шо њиховим ранама ишраже зрно, врше свакојаке оишерације и да им не дају од себе никаква знања бола“.

Обично се наводи да су прве ратне бласт повреде вероватно уочене у Кини, а да су описане у балканским ратовима (10). Међутим, може се рећи да су ове повреде уочене још у бици на Чегру „Кад кнез Сшефан види да Турци обладише, он из ишшишшоља зайали зебану и оишиде у вјештар с мношштем Србима и Турцима који су били око њега. И ишако изшшшшину сви Ресавци, којијех је, као ишшо се онда ишворило било око 3 000... “. После битке уочено је да су „бљували крв“ многи преживели Срби и Турци који су остали на бојном пољу. Од глава погинулих српских јунака Турци су сазидали „Пеле-кулу“ у Нишу.

Битан податак даје Вук Караџић да је кнез Милош после битке на Љубићу 1815, желећи да се пред Турцима покаже хуман, наредио лекарима да и рањеним Турцима завију ране. „Сушшра дан рањенима ишшрадишше носила га их исшраишшше у Ужиче и ишредадоше Турцима“. Хуманост на делу била је присутна 50 година пре Солферино и Анри Динана.

За време Првог српског устанка 1804–1813, по Бартоломеу Куниберту, као хирурзи код српских устаника били су аустријски војни хирурзи српског порекла. Међутим, нема других података о њиховом боравку и раду у Србији¹⁰. С једне стране, њихов долазак и рад били би веома значајни, али у организационом и материјалном погледу безначајан јер би морали доћи као дезертери и поред аустријске симпатије за борбу српског народа. У прилог говоре и подаци да, после битке на Мишару, вој-

⁹ Ото Дубислав Пирх, немачки путописац који је у више наврата путовао Србијом. Посетио је и кнеза Милоша 1829. год.

¹⁰ Једино се у поменутом делу Константина Ненадовића помиње доктор Јован Х. Вероватно је у питању Johannes Hütenmaier, који је до 1801. год. био подлекар у аустријској војсци, потом пробао приватну праксу у Карловцу, учествовао у Првом српском устанку, а потом се вратио у Карловац и убрзо отишао у Праг где је радио као болничар.

вода Цинцар-Јанко Поповић¹¹, да би лечио ране, морао је да пређе у Земун код контумацијског хирурга Ендре-дија (11), а Узун-Мирко Апостоловић да иде у Беч.

Међутим, било је хирурга на другој страни, у руској војсци која се заједно са Србима борила. Извештај аустријског обавештајног агента од 30. јула 1809. говори да су у Смедерево стигла двоја кола са рањеницима, а да су у Београд дошла три руска хирурга. Ово поткрепљује и тврдња народног хирурга Нићифора Нинковића да је у боју код Јасике 1810. год. рањен и руски пуковник Никић, који „оде у Бејрад да се лечи“¹². Дилеме су разрешене почев од 1980. год, после отварања Архива Академије наука СССР. Санитетска сарадња српске и руске војске почиње 1807. год, када су се војске сјединиле. Генарал-мајор Исајев после једне заједничке победе 1807. год. хвали главнокомандујућем генералу А. Милорадовићу, који је по пореклу Србин, српске ратнике и самог Карађорђа. Карђорђе, као српски предводник¹³, 12. јула (28.6) 1807. год. упућује молбу главнокомандујућем генералу молдавске војске генералу Михаиловском¹⁴: „... српски рањени војници леже без икакве лекарске ђомоћи, немајући лекара ни ајошке, ја зајмолим да се српској војсци сђаве на расјоложење војни лекари (Feldspitler¹⁵) и да би за њихово лечење ѓреба-ло орђанизоваиши у Беођраду војну болницу са ајошкеом“ (слика 1 и 2) (12). Пре упућивања ове молбе генерал Исајев извештава 1. и 4. јула 1807. год. генерала Михаиловског да је млађи трупни лекар Орловскиј, који би могао бити додељен на службу српској војсци, „велика ѓјјаница и да би им збој ѓшоја био од мале користиј“, а у другом извештају: „...рањени Руси и Срби лече се у руској болници, али немају довољно лекова и зајшо се моли да се ѓшио ѓре досђаве и изврши ѓражена замена ѓрујиној лекара“. Убрзо је уместо др Орловског стигао др Кузмињскиј „да рањени и болесни Срби, ѓолзују код нас лекарску ѓмоћ и ѓоѓребне лекове“. Међутим, стање се тек поправило 1809. год. када је за штаб-доктора руских трупа у Београду постављен доктор Иван Морачевски¹⁶, виши војни доктор и хирург, који је Србима донео материјалну и новчану помоћ, хируршки инт-

¹¹ Војвода Цинцар-Јанко Поповић, рођен у Охриду, рањен је у главу у бици на Мишару. У Земун је прешао са својим пратиоцем и лечен је у гостионици „Код дивљег човека“, а потом у гостионици „Код девице“одакле је нестао пре излечења због непријатељског става аустријских власти (страх од побуне Срба у Аустро-Угарској).

¹² У истом боју рањени су и капетан Ђурковић, буљубаша Петар Јањић и Хајдук Вељко, „који је сам себи ѓревио рану и насђавио да се бије“.

¹³ У овој петицији коју су потписали Црни Ђорђе Петровић, предводник српског народа, Миленко Стојковић, командант Неготинске крајине и Јеремија Гагић као представник Совејета сербског, тражи се и да руски цар пошаље свог губернатора, који би управљао Србијом и команданта Руса за сваки град.

¹⁴ Зависно од извора помиње се и као генерал Михелсон, командант Влашке.

¹⁵ Ратни хирург.

¹⁶ Наводи се и као др Иван Марачевски.

17. Јула 1807
Српској војсци поштом преко Губернаторског
Генерала Милорада Милошевића Петровића
Српског : Војводе Милорада Милошевића
Полковника Милошевића Павловића, командира
и војводе Милошевића Павловића Голубина Милошевића
и војводе Милошевића Павловића Голубина Милошевића
и војводе Милошевића Павловића Голубина Милошевића
и војводе Милошевића Павловића Голубина Милошевића

- 1. Главни војвода... (руски текст)
- 2. Српској војсци... (руски текст)

Сл. 1 – Карађорђева молба упућена 17. јула 1807. год. Русији за медицинску помоћ (прва страна)

... (руски текст)

... (руски текст)

17. Јула 1807

Генерал Милорада Милошевића

Милорада Милошевића

Генерал Милорада Милошевића

Сл. 2 – Друга страна Карађорђеове молбе

струментарјум и опрему. Он је дошао заједно са фелчером Алађином, а повремено је боравио 1811. и 1812. год. у Шапцу, што се види из протокола Шабачког магистрата и извештаја господина Недобе, руског дипломатског представника код Карађорђа. Доктор Морачевски повукао се из Београда 1812. год. (13), када се повукла и руска војска журећи у сусрет Наполеоновој војсци. Доктор Морачевски је онај први доктор (и то војни хирург) који је дошао у Србију и остао значајан период, знатно пре Александридија. Није запамћен као претплатник „Забавника“ или доктор близак двору који је зидао куле. Др Иван Морачовски је запамћен као пожртвован ратни хирург који се посебно истакао октобра 1811. у борбама око Ниша и Видина, као хирург који је неуморно оперисао и леčio српске рањенике и становништво.

Зачеци организовања збрињавања рањеника потичу још од почетка устанка. Према Вуку Караџићу нахијски кнезови су из државне касе плаћали лекаре и лекове за лечење рањеника, а на крају године ради накнаде подносили цео обрачун Правителствујушем совјету. Пред пропаст Првог српског устанка у Србију је прешао на захтев српских власти и др Хрудимски, хирург земунског контумца, да би вакцинисао децу против великих богиња. Значи постојала је и превентивномедицинска заштита, а др Хрудимски је управо онај хирург који је леčio ране Цинцар-Јанка Поповића, или је то лечење макар било под његовом контролом, о чему говори и његов извештај земунском магистрату (сл. 3).

Сл. 3 – Извештај др Хрудимског, хирурга, који је поднео Земунском магистрату о лечењу и бекству војводе Цинцар-Јована (Јанка) Поповића

Такође, извештај аустријског команданта из Земуна од 19. маја 1809. год. каже: „Један лекар устаничке војске са југозајадној фронти дошао је хијно у Београд њо лекове и узео собом разној њлајна за завоје... и лекове и њожурио њрема Нишу“, што би значило да је постојало санитарско складиште за снабдевање устаничке војске. Колико је систем функционисао тешко је проценити, али није био на нули како га је проценио Владан Ђорђевић. Највећи недостаци били су у организацији санитарске службе.

Рањенике су из борбе извлачили и њихови саборци. Нпр. војвода Васа Чарапић изнео је из боја 1805. год. тешко рањеног Павла Поповића, саветника нахије београдске и грочанске, кога је Хећим Тома излечио.

Рањеници су лечени у кућама добрих људи у близини рањавања (Милован Перушић, рањен на Делиграду 1813. год, излечен је у кући неког сељака) или, најчешће, код своје куће. Јован Курсула је задобио седамнаест рана¹⁷ на Делиграду 1813, али је тражио и однесен је у своје село Цветке, чак у Рудничком округу. У путу га је пратио неки видар¹⁸.

Рањеници су лечени и у манастирима. Тодор Војновић, јунак Првог устанка, тешко је рањен у кук и излечен у манастиру Радовишници. Рањени капетан Жика који је основао делиградска утврђења („зајажало Турскива“) је са Делиграда, на велику суботу, однесен у манастир св. Романа. Тражено млеко није добио „јербо је њоси“, а на први дан Ускрса је умро.

У време устаничких борби за Београд постојала је на Ташмајдану устаничка болница. Према неким подацима болница је била у пећини и вероватно је функционисала само као прихватилиште и завојиште. Међутим, постоји запис да се у њој леčio, годину и по дана, Хајдук Вељков војник Ђорђе Топал-Петровић.

Међутим, велика већина рањеника наше војске из оба устанка лечила се код својих кућа. „Ма како да је њојединцима била кућа далеко од бојишта иде је рањен, ма како да је имао њешке ране, он је морао кући – само кући“.

Очигледно је било да се мора организовати санитарска служба по огледу на већ развијене стране војне санитарске службе. Међутим, у сталној борби против немарности, неразумевања и немаштине српска војна санитарска служба је имала мукотрпан пут развоја – „само“ на штету свог народа. на позив власти у Србију долазе и школовани војни хирурзи.

Са почетком обнављања српске државе почиње и формирање њене војне санитарске службе. Народни хирурзи (видари, ранари) дали су немерљив допринос у

¹⁷ Овако велики број рана није била реткост. Вићентију Петровићу из Кораћнице, који је учествовао у оба устанка, када је умро 1822. год. извадили су из тела 12 куршума. Колико је имао тек прстрела?

¹⁸ „Јован Курсула у боју на Делиграду добио је 17 рана и једну најјрднију од којља, које га је њронизало... најѡваре га на воловска кола и жива га кући и Цветке однесу... њошиће ракије, ње се најѡје као и у њишу шѡо су га истѡм зајажали, и онда каже, ње му коље из њела њичујају и он одма своју душу њсѡисти“.

збрињавању повређених у српским устанцима, али према подацима откривеним последњих година већ у Пр-

вом српском устанку на позив власти у Србији долазе и школовани војни хирурзи.

L I T E R A T U R A

1. *Džonić U.* The First Serbian Uprising. A short overview of the main events. *Srp Arh Celok Lek* 1954; 82: 1489–96. (in Serbian)
2. *Ignjatović M.* History of the Military Surgery in Serbia (until the Second World War) In: *Čolović RB*, editor. *Chronics of surgery in Serbia*. Beograd: Prosveta; 2002. p. 143–90. (in Serbian)
3. *Karadžić VSt.* Serbian history of our time. Beograd: Nolit; 1972. (in Serbian)
4. *Đorđević V.* History of the Serbian Military Medical Corps. Book 1: 1835–1875. History of the Serbian Military Medical Corps during the first 40 years of its development. Beograd: Ministarstvo vojno; 1879. (in Serbian)
5. *Stanojević V.* Medical Corps in the First Serbian Uprising. *Srp Arh Celok Lek* 1954; 82: 1497–510. (in Serbian)
6. *Stanojević V.* The first medical personnel in the renewed Serbia. *Vojnosanit Pregl* 1958; 15: 148–9. (in Serbian)
7. *Stanojević V.* From healer Toma to the Great Medical School. *Srp Arh Celok Lek* 1951; 49: 730–40. (in Serbian)
8. *Knežević S.* Greeks and Greek Tzintzars – the healers in our region, and one of the most famous among them – healer Toma, the healer of the Belgrade inhabitants. *Acta Hist Med Pharm Vet* 1969; 9(1-2): 265–75. (in Serbian)
9. *Lindenmayr E.* Serbia, its development, and the future of the Medical Corps with the overview of the complete Medical Corps of Orient. Temisvár; 1876. (in German)
10. *Savić J, Ignjatović D.* War blast injuries. In: *Dragović M, Todorčić M*, editors. *Urgent and War Surgery*. Beograd: Velarta; 1999. p. 67–75. (in Serbian)
11. *Katić RV.* About the cure of Karađorđe's duke Tzintzar-Janko Popović in Zemun in 1806. *Srp Arh Celok Lek* 1954; 82: 1519–21. (in Serbian)
12. *Katić RV.* Medical occasions in the Belgrade Pashadom during the First Serbian Uprising. *Arhiv za istoriju zdravstvene kulture Srbije* 1983–1984; XII–XIII: 33–46. (in Serbian)
13. *Subić M.* Sanitary help of Russia to Serbia in the battles against the Turkish Empire. *Arhiv za istoriju zdravstvene kulture Srbije* 1986; 15(I–II): 5–12. (in Serbian)

Rad je primljen 22. IV 2002. god.